

Malínek, Vojtěch

Poezie na křižovatce : poznámky ke kvantitativním aspektům české poezie v letech 1945–1959

Bohemica litteraria. 2023, vol. 26, iss. 2, pp. 7-28

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BL2023-2-1>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79251>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20240122

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Poezie na křižovatce: poznámky ke kvantitativním aspektům české poezie v letech 1945–1959

Vojtěch Malínek

ABSTRACT

Poetry at the Crossroads: A Contribution to the Quantitative Analysis of Bibliographical Data on Czech Literature 1945–1959

This study, based on the quantitative analysis of bibliographical data, investigates changes in the way Czech literature was published in the period 1945–1959. Fundamental political, cultural, and social transformations during this period repeatedly impacted literary and cultural periodicals, as well as the daily press. The immediate post-war period, characterized by the swift renewal of literary and cultural life, as well as a rapid increase in the publication of literary texts, was in 1948 followed by growing restrictions on the freedom to disseminate one's own work, peaking in 1952. After this, there was a certain revival of literary production, which remained essentially stable in the second half of the 1950s. In addition to general quantitative data, this study tracks changes in more narrowly focused data sets, especially those concerning the publication of poetry during the period in question.

KEYWORDS

Bibliographical Data; Data Analysis; Czech Poetry; Cultural Politics; 40's and 50's of 20th Century.

KLÍČOVÁ SLOVA

Bibliografická data; datová analýza; česká poezie; kulturní politika; 40. a 50. léta 20. století.

Úvod

Česká společnost prošla v průběhu let 1945–1959 zásadní proměnou: konec nacistické okupace vystřídalo krátké období tzv. třetí republiky, během nějž se střetávaly různé ideové koncepty politického, právního či národnostního uspořádání obnoveného Československa. Nejen vývoj mezinárodní politiky, postupně směřující ke vzniku studené války a zformování bipolárního světového uspořádání, ale zároveň i silná domácí podpora komunistického hnutí vyústila v události února 1948 a postupný nástup komunistické totality. Rostoucí reglementace společenského dění a marginalizace prostoru pro veřejné působení odpůrců nastupujícího režimu vrcholila v závěru čtyřicátých a na počátku padesátých let sérií inscenovaných politických procesů a vyústila v situaci, kdy prakticky veškerá opozice byla vytlačena z veřejného života a komunistická strana získala fakticky neomezenou kontrolu nad děním ve státě. Stalinova (a v československém prostředí též Gottwaldova) smrt z března roku 1953 sice ukončila nejostřejší fázi budování tzv. lidových demokracií ve střední a východní Evropě, avšak vzniklý systém byl již natolik silný, aby bylo možné vládu nad ním relativně bez komplikací předat do rukou nových vůdců. Zejména po maďarských událostech roku 1956 bylo patrné, že poválečné geopolitické a společenské uspořádání bude třeba chápat pro delší období jako stabilizované.

Toto dění pochopitelně našlo svůj odraz i v kulturním prostředí. Obvyklý narativ poválečného vývoje české literatury lze shrnout následovně: Relativně uvolněné období těsně poválečných let, kdy po letech protektorátní cenzury bylo možné vést vcelku svobodnou kulturní diskusi a bez zásadnějších omezení publikovat původní tvorbu a kdy pochopitelně poprvé oficiálně vychází i řada publikací, které po roce 1938 otištěny být nemohly, střídá po roce 1948 rychlý nástup komunistické totality a razantní omezování prostoru k publikování pro politicky nepohodlné autory. Poststalinský otřes sice přinesl i určité uvolnění pro literární tvorbu a literární publicistiku, přičemž v této souvislosti bývá tradičně zmiňován II. sjezd českých spisovatelů z roku 1956 jako výraz jistého uvolňování stranického dozoru nad uměním a literaturou, druhá polovina 50. let však přinesla opětovné upevnění státní kontroly kulturního dění. Platí však tento tradovaný příběh bez výhrad? Je možné tuto interpretaci opřít i o doklady, vycházející z kvantitativních rozborů existujících dat? Jaké byly základní kvantifikovatelné trendy v české literatuře tohoto období? Na tyto otázky se pokusíme odpovědět v následujícím textu, vycházejícím z kvantitativního rozboru bibliografických dat České literární bibliografie (dále jako ČLB) pro inkriminované období.

Metodologická východiska

Metodologicky studie vychází z impulsů, které v současnosti přináší možnosti pokročilých informačních technologií a datové analýzy, které z prostředí přírodních a společenských věd pronikají i do humanitních disciplín. Důležitou roli zde sehrávají zejména široce vymezené digitální humanitní vědy (*digital humanities*), resp. jejich aplikace na literárněvědný materiál (*digital literary studies*), a zároveň postupy soudobé informační vědy a knihovnictví, a zejména pak bibliometrie. Bezprostředním podnětem jsou pak publikace Computational History Group fungující při Univerzitě v Helsinkách, zejména jejich koncept tzv. *bibliographical data science* (LAHTI ET AL. 2019), stejně jako práce členů Bibliographical Data Working Group při konsorciu DARIAH-ERIC (UMERLE ET AL. 2022; zde odkazy k další literatuře). V domácím prostředí pak tyto impulsy rozvíjí zejména výzkumná infrastruktura Česká literární bibliografie, a to jak na rovině pokročilé analýzy bibliografických dat jako tzv. big data (nejnověji studie O. Vimra a C. Rosiňského o trajektoriích překladů děl české literatury; VIMR – ROSIŇSKI 2022), tak na úrovni metodologické (MALÍNEK – HARTMANOVÁ 2021; MALÍNEK 2022).

Bibliografická data dnes představují komplexní a široce dostupný zdroj vědeckých dat pro výzkum. Reflektují totiž informace o vlastnostech konkrétních dokumentů (autoři, název, místo a datum vydání, jazyk, vazby k jiným dokumentům a v rostoucí míře též obsahují strukturované informace o jejich obsahu). Jsou zpracovávána po řadu let zejména v knihovnách či na specializovaných bibliografických pracovištích a v současnosti jsou badatelům stále hojněji k dispozici pod volnou licencí. Dnes už je pravidlem, že tato data jsou zpracovávána ve standardizovaných formátech, jímž je v knihovnickém prostředí zejména mezinárodní výměnný formát MARC21, a obsahují řadu perzistentních identifikátorů, což usnadňuje jejich vzájemné propojování a mapování, popř. obohacování o data z dalších externích zdrojů. Rostoucí výzkumný potenciál bibliografických dat v zesílené míře platí i pro literárněvědné bádání, jehož těžištěm je výzkum konkrétních textů, a analýza metadat o jejich původcích, obsahu i časoprostorovém ukotvení pochopitelně otevírá prostor pro zodpovězení řady badatelských otázek. Bibliografické databáze tak nemusejí sloužit jako „pouhý“ zdroj referencí o existující literatuře předmětu, ale mohou fungovat též jako významný zdroj podkladových dat pro kvantitativní a statistické analýzy.

Zároveň je však třeba mít na paměti, že bibliografická data většinou nevznikají pro potřeby datového výzkumu, ale primárně za účelem identifikace

dokumentu v rámci knihovního katalogu či online databáze a jeho následné výpůjčky či prohlédnutí. V některých aspektech se tak nejedná o strukturovaná databázová data *in sensu stricto*, tj. unifikované údaje validované vůči příslušnému rejstříku, ale občas jde též o nestrukturované textové řetězce, jejichž konkrétní podoba je podmíněna zápisem v konkrétním dokumentu. Jejich analýza a následná interpretace výsledků proto vyžadují osobu obeznámenou se strukturou a konkrétními parametry dané databáze a zároveň uvážlivou a časově poměrně náročnou přípravu podkladového datasetu.

Většina zmiňovaných rizik by měla být díky níže popisovaným parametrům bibliografických dat ČLB pro období 1945–1959 marginalizována, přesto však ve stručnosti upozorníme na základní faktory, které je třeba mít při reflexi předkládaných analýz na paměti. Především je třeba podtrhnout, že výsledkem analýz by nemělo být porovnání absolutních čísel, ale spíše trendů a tendencí v průběhu času. I když výchozí dataset můžeme považovat za relativně kompletní a plně reprezentativní, jeho základní jednotkou je vždy konkrétní bibliografický záznam, který nijak nekoreluje s kvalitou či důležitostí daného textu pro dobový vývoj. Stejnou váhu v datasetu má krátká zpráva v regionálním časopise jako obsáhlá studie v odborných periodikách. I z tohoto důvodu jsme zaměřili naši hlavní pozornost na poezii, jejíž záznamy obvykle nejsou příliš komplikované, a snažíme se analýzy provádět na úrovni konkrétního žánru, kde tyto diskrepance obvykle odpadají. Zároveň předkládané rozbory provádíme na co nejširším souboru dat, abychom se vyhnuli riziku jejich potenciálního zkreslení náhodnými faktory, které je samozřejmě většinou v nepřímé úměře s rozsahem datasetu.

Obdobným rizikem je pak pochopitelně i neúplnost, resp. v našem případě spíše nedostupnost dat. To se týká zejména údajů o konkrétních osobách: u části osob např. nejsou k dispozici biografická data, i když jde o typ údaje, který ČLB pro zpracování svých záznamů cíleně shromažďuje. Stejně tak nejsme s to identifikovat řadu osob ukrytých za šifrou či pseudonymem, nebo u některých jmen nejsme s to určit, zda jde o reálné jméno dané osoby, nebo o autorský pseudonym. S ohledem na systematickou redakci záznamů v posledních letech však věříme, že výchozí dataset obsahuje v maximálně možné míře veškeré aktuálně dostupné informace a že zpracováváný dataset je i v tomto ohledu dostatečně reprezentativní.

Není-li uvedeno jinak, je porovnávanou jednotkou vždy jeden článek (záznam). V případě poezie jde obvykle o jednu konkrétní báseň. V některých případech je však jeden záznam tvořen více básněmi najednou, a to v případech, kdy tyto vyšly společně pod souborným názvem. Po úvaze jsme nakonec do našeho da-

tasetu zařadili i ty případy, kdy je konkrétní báseň otištěna jako součást většího textu či jako příloha k němu (texty k jubileím, životopisné medailony atp.). Oba popisované případy jsou však ve sledovaných datech poměrně okrajové.

Dataset¹

Jako výchozí podklad pro naše rozbory jsme použili data České literární bibliografie pro období 1945–1959, vzniklá především v rámci projektu Bibliografie české literatury 1945–1960, řešeného při ČLB v letech 2012–2015 v rámci programu NAKI. Marginální část záznamů byla zpracována již před jeho zahájením (zejména vysokoškolská periodika), v excerpici se pak v omezené míře pokračovalo i po skončení projektu. Pro rok 1945 uvažujeme pouze data z periodik vydaných po ukončení druhé světové války, tj. zhruba vymezených květnem 1945. Nezohledňujeme tedy periodika vydaná v době existence Protektorátu Čechy a Morava. Uvažujeme přitom pouze materiál publikovaný oficiálními komunikačními kanály na území českých zemí: dataset tedy nezahrnuje případné materiály o české literatuře publikované na Slovensku, stejně jako literaturu exilovou či ranou literaturu samizdatovou.

V průběhu výše zmiňovaného projektu byla komplexně vyexcerpována tištěná produkce vydávaná v českých zemích ve sledovaném období v rozsahu česká literatura (otisky beletristických prací) a její reflexe (recenze, literární publicistika, kulturní život atp.) s nečetnými výjimkami danými zejména stavem dochování materiálu ve zdrojových knihovnách. Vyexcerpovaná data poskytují velmi vhodnou základnu pro kvantitativně zaměřený výzkum, a to zejména z následujících důvodů:

a) byla zpracována dle aktuálních standardů (excerpční metodika ČLB, mezinárodní standard MARC21, využití perzistentních identifikátorů);

b) byla zpracována s časovým odstupem, který umožnil pořízení záznamů s přihlédnutím k aktuálnímu stavu poznání daného období včetně identifikace řady šifer a pseudonymních identit;

c) jádro databáze bylo zpracováno v relativně krátké době 4 let poměrně stabilním týmem zpracovatelů, což pozitivně ovlivnilo koherenci a jednotnost zpracování dat²;

1) Kompletní podkladová data použitá při přípravě této studie jsou k dispozici v datovém repozitáři AV ČR na adrese: <https://doi.org/10.57680/asep.0571974>

2) Metodologické otázky spojené s excerpici byly průběžně konzultovány uvnitř řešitelského týmu. Zejména po

d) celá databáze následně prošla několikerou, zejména formální a zčásti též věcnou redakcí, která též dále pozitivně ovlivnila kvalitu a jednotnost zpracovávaných dat.

K dubnu 2023 zahrnovaly báze ČLB celkem 88 554 záznamů z let 1945–1959. Pro účely této studie byla rešerše následně vyčištěna a odstraněny byly zejména záznamy ze závěru druhé světové války a z neoficiálních periodik. Vzniklý dataset zahrnuje celkem 85 696 záznamů. Data pocházejí celkem z 167 časopiseckých titulů, z toho 10 celostátních deníků (*Mladá fronta*, *Práce*, *Rudé právo*, *Svobodné slovo*, *Lidová demokracie* a *Zemědělské noviny* vycházely po celé sledované období; *Národní osvobození*, *Právo lidu*, *Svobodné*, následně znovu *Lidové noviny*, *Večerní Praha* pak po jeho část) a brněnské *Rovnosti*.

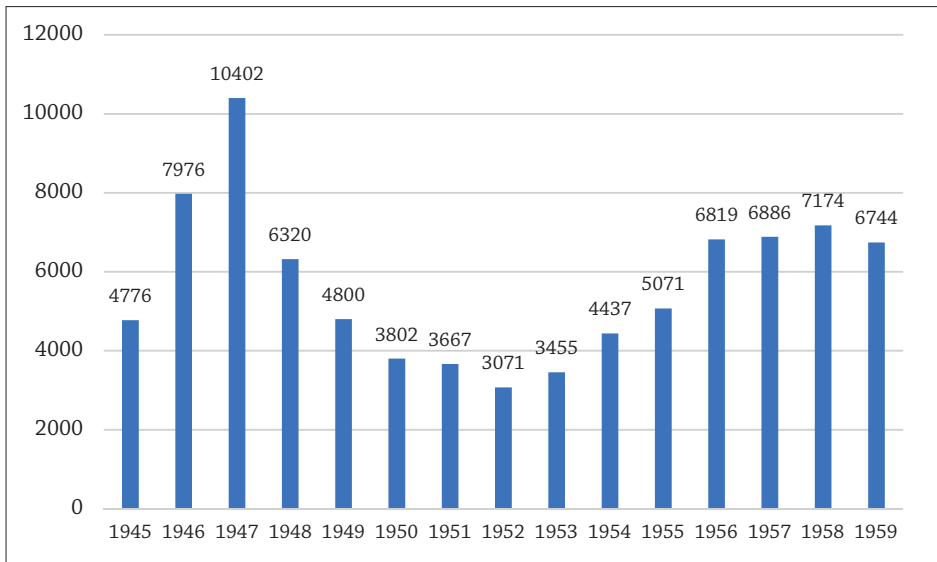
Z bibliografické databáze ČLB byly pro potřeby provedených analýz získány následující údaje: autor článku, datum vydání (dle možnosti na úroveň dne), zdrojový dokument, bibliografická citace a žánrové zařazení dokumentu. K existujícím datům byly následně doplněny následující parametry: (a) je-li zdrojový dokument deníkem či časopisem (na základě názvu dokumentu), (b) konkrétní strana otisku (extrakcí z bibliografické citace), (c) věk autora v momentě otisku textu (byl-li rok narození autora patrný z autoritního záhlaví), (d) parametr zemřelý/žijící autor (za zemřelého je považovaný autor v tom případě, kdy text vyšel až v roce následujícím po jeho úmrtí, v ostatních případech je autor označen za žijícího) a (e) spadá-li daný text žánrově do kategorie poezie či nikoli.

Analýzy

Provedeme-li základní kvantitativní analýzu literárního a literárněvědného materiálu otištěného na stránkách českého periodického tisku v letech 1945–1959, získáváme údaje, které plně potvrzují výše popsany trend (srov. obr. 1). V letech těsně poválečných dochází k rychlému nárůstu publikovaného literárního materiálu, přičemž je nutno zohlednit specifickou situaci roku 1945, kdy se systém vydávání periodického tisku s ukončením druhé světové války zásadně rekonstituuje a pro nějž vzhledem k situaci zohledňujeme pouze periodika vydaná od května dále. Vrcholem publikační aktivity těsně poválečných let je rok 1947, pro který báze ČLB evidují celkem 10 402 záznamy. Již od roku 1948 ale toto číslo dramaticky klesá: v roce 1948 na 6 320 záznamů, tedy na 60,75 % hodnoty

dokončení konverzí dat ČLB roku 2017 jsou zpracovávána data kontinuálně kontrolována pomocí cílených redakcí jednotlivých přístupových rejstříků i formou automatických kontrolních skriptů.

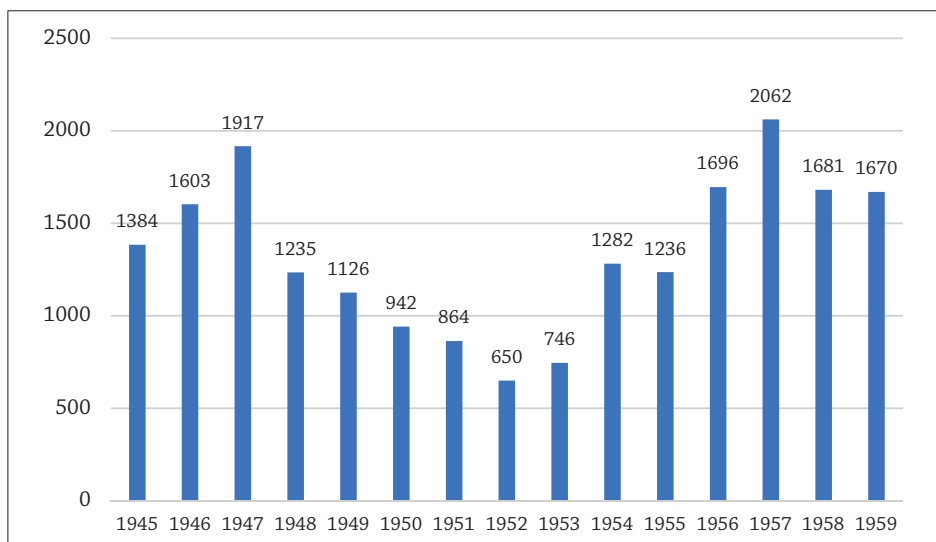
předchozího roku (!) a v roce 1950 už na pouhé 3 802 záznamy (tedy 36,55 % roku 1947). Sestupná tendence pokračuje až do roku 1952, pro který ČLB podchycuje jen 3 071 záznam, tedy jen 29,52 % počtu pro rok 1947. Teprve roku 1953 se tento trend začíná pozvolna obracet a počet záznamů meziročně poměrně znatelným tempem stoupá, aby se od roku 1956 v zásadě ustálil na hodnotách okolo 7 000 podchycených textů ročně. Naznačená data zřetelně ukazují na razantní omezování prostoru pro publikování literárních a literárněvědných textů po nástupu komunistické diktatury, které ve své nejtvrděší fázi trvalo cca 5 let.

Obr. 1 Celkový počet záznamů z let 1945–1959 v bázích ČLB

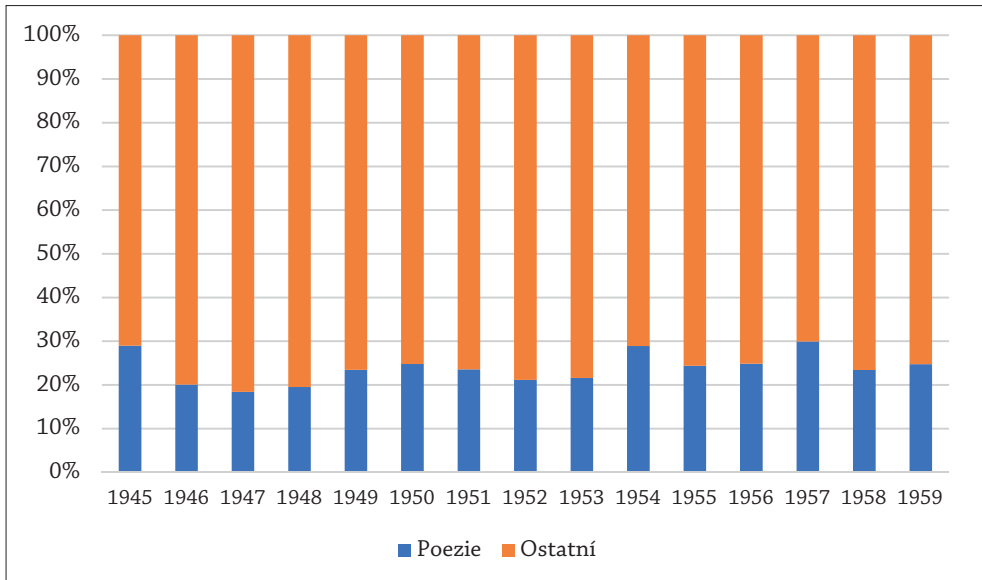
Zpříšňování ideologického dohledu nad literaturou s sebou ale přinášelo i další konsekvence. Podívejme se proto nyní detailněji na data o publikování české poezie jako dlouhodobě nejfrekventovanějšího literárního druhu. Pokud bychom předchozí graf omezili pouze na publikované české básně, získáváme data, jejichž základní tendence se nijak dramaticky neliší od situace celkové (srov. obr. 2). Progres do roku 1947 sice není tak výrazný – při srovnání let 1945 a 1947 stoupl počet publikovaných básní „jen“ o 38,5 % (nárůst počtu všech publikovaných literárních textů přitom dosáhl 117,8 %), což můžeme vysvětlit zejména vyšší srovnávací základnou roku 1945, v němž bylo otištěno množství příležitostných básní reagujících na konec druhé světové války, ale následující roky už v zásadě kopírují obecný vývoj. Svého minima dosáhl počet publikovaných básní

těž roku 1952, kdy 650 otištěných básní znamenalo 33,9% hodnoty „nejsilnějšího“ roku 1947. Následný progres po roce 1953 byl oproti obecné situaci o něco rychlejší: již roku 1954 stoupl počet publikovaných básní oproti roku 1952 bezmála na dvojnásobek (nárůst o 97,2%) a pro druhou polovinu padesátých let se počet publikovaných básní stabilizoval okolo hodnoty 1 700 otisků ročně, tj. cca na 88% hodnoty roku 1947.

Obr. 2 Celkový počet otištěných českých básní v období 1945–1959

Tyto obecné trendy v zásadě potvrzuje i graf relativní četnosti otisků poezie v analyzovaném datasetu dle jednotlivých let, v němž podíl poezie stabilně osciluje kolem hranice 20% (srov. obr. 3). Jedinými významnějšími odchylkami jsou léta 1945, 1954 a 1957, kde se tento podíl posouvá až k hranici 30%. V tomto případě můžeme vyslovit předběžnou hypotézu, že je to dáno tehdy pobíhajícím uvolněním publikačního prostoru, tj. že poezie bývá jedním z prvních literárních žánrů, který bývá otiskován v nových periodikách nebo obsazuje prostor nově vyhrazený pro původní tvorbu.

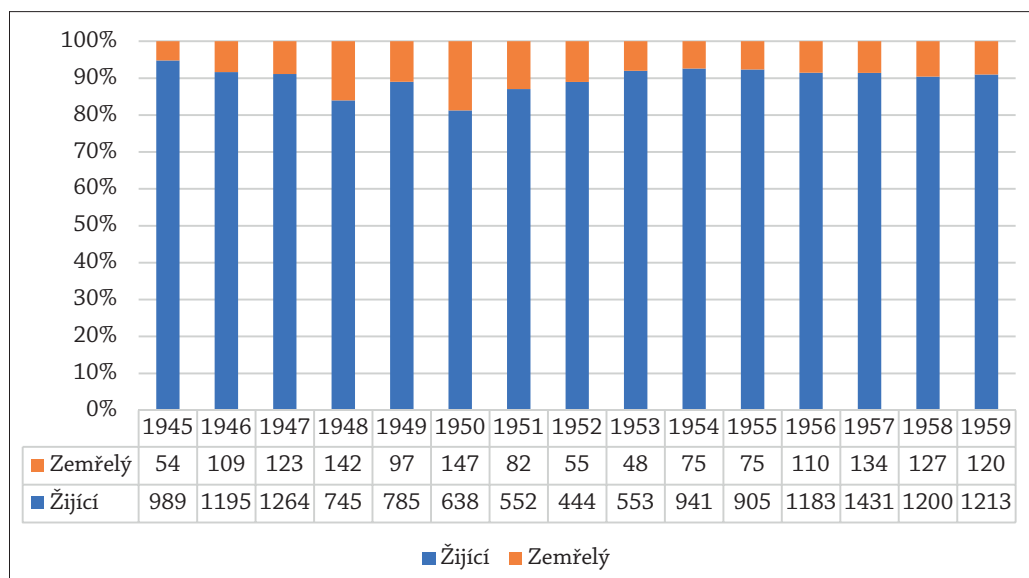

Obr. 3 Relativní podíl poezie a ostatních žánrů v letech 1945–1959

Byl však celý proces publikování poezie v inkriminovaném období takto přímočarý a lze jej vnímat pouze jako kopii trendů obecných? Domníváme se, že nikoli a že právě kulturně-politické proměny spojené s nástupem komunistického režimu proměnily obecné podmínky pro publikování poezie mnohem výrazněji. Na podporu této teze bude však třeba podívat se na některé další parametry a pokusit se nabídnout jejich interpretaci na základě kvantitativní analýzy dat.

V první řadě se domníváme, že v inkriminovaném období dochází k významné proměně funkce otiskování poezie v periodickém tisku. Zatímco těsně poválečné období ještě zřetelně navazuje na tradice fungování systému periodického tisku v období první republiky, popř. dřívějších, kdy publikování poezie bylo motivováno primárně funkcí estetickou a zároveň sloužilo jako doklad určité kulturní prestiže daného periodika, v období po roce 1948 se do popředí dostává mnohem výrazněji funkce ideologická. Výběr poezie k otištění již není motivován přednostně jejími literárními kvalitami, ale klíčový význam sehrává její ideologické vyznění. Nově nastupující režim rychle identifikoval či si přisvojil okruh „klasiků“, jejichž starší díla byla pravidelně opakovaně tištěna nejen jako vzory pro mladé literáty, ale i jako vhodné materiály pro posilování náležité úrovně ideologického povědomí nejširšího obyvatelstva (do této skupiny můžeme na základě absolutního počtu otištěných básní mj. zařadit mj. Josefa Horu, Jana Nerudu, Julia Fučíka, možná poněkud překvapivě J. V. Sládka

a konečně i J. Wolkeru). Tato skutečnost plasticky vynikne např. při porovnání podílu básní otištěných žijícím a již zemřelým autorům (srov. obr. 4). Zatímco po většinu sledovaného období se podíl otisků prací zesnulých autorů pohybuje pod hranicí 10 %, v dobách nástupu komunistické diktatury dosahoval opakovaně až ke 20 %. Nutno přitom zdůraznit, že do kategorie „zemřelých“ nebyla započtena kategorie „žijících klasiků“, tj. přetisky starších básní autorů, jakými byli S. K. Neumann, nesporně nepřipomínanější autor tohoto období, P. Bezruč, F. Šrámek, kteří byli v dané době alespoň po určitý čas ještě aktivními tvůrci, avšak vrcholná období své tvorby již měli za sebou.³

Obr. 4 Podíl básní žijících a zesnulých autorů v periodickém tisku let 1945–1959

Důležitý dobový fenomén představuje opakované otiskování téže básně. Nejvýrazněji se tento jev projevil u Vítězslava Nezvala, který se po roce 1948 stal výsádním režimním autorem. Suverénně nepřetiskovanější básní se v daném období stal jeho *Zpěv míru*, otištěný v rozmezí pouhých pěti let (1950–1955) celkem osmnáctkrát (další tři přetisky pak pocházejí ze závěru padesátých let). Hojně byly publikovány též úryvky z Nezvalovy poemy *Z domoviny* – mezi lety 1951–1959 celkem 15 ×. Celkem bylo mezi lety 1945–1959 otištěno 208 Ne-

3) Takováto analýza by předpokládala ověřování konkrétního data vzniku každé jednotlivé básně a byla mimo časové možnosti přípravy tohoto textu.

zvalových básní, z nichž celkem 54 – tedy více než čtvrtina! – byla publikována opakovaně. Z valné většiny přitom šlo o Nezvalovu tvorbu poválečnou či přímo poúnorovou. Tato čísla přesvědčivě ukazují nejen na Nezvalovo výsostné postavení mezi tehdejšími českými básníky, ale i na jeho zřetelnou podporu nově nastupujícímu společenskému zřízení, jehož klíčovým autorem se stává.

Podobně silnou pozici jako Vítězslav Nezval získal na poúnorovém Parnasu už snad jen S. K. Neumann. Ač zemřel již roku 1947, od roku 1948 bylo znovu uveřejněno 148 jeho básní, z toho 43 opakovaně. Nejčastěji byla přitom připomínána následující trojice básní: *Náš zpěv* (10 otisků), *Čest rudé vlajce* (9 otisků) a *A hrdý buď* (7 otisků). Suverénně nejtíštěnější soudobou básnířkou se stala Marie Pujmanová, která svým ideovým vývojem v tomto období prošla stejnou cestou jako V. Nezval. V jejím případě šlo celkem o 121 otištěných básní, z nichž opakovaným tiskem prošlo 27. I u Marie Pujmanové o ideovém zaměření její dobové poezie výmluvně vypovídají názvy tří nejpublikovanějších básní – celkem 8 otisků se dočkaly skladby *To je ta zem*, *Generalissimus Mír* a *Miliony holubiček*.

Z díla starších klasiků se hojnějšího otiskování dočkaly většinově jen jednotlivé básně, jejichž výklad bylo možné dobově aktualizovat – takto byla opakovaně publikována Nerudova báseň *Jen dál!* (celkem 9 ×), osmi otisků se dočkaly Sládkovy báseň *Je proti nám, kdo není s námi* a *Májová*. Zvláštní postavení zaujímá Šrámkova báseň *Prosinec*, která byla pravidelně otiskována ve vánočních přílohách českých deníků ve sledovaném období (celkem devětkrát), z toho roku 1949 jej dokonce současně otiskly *Zemědělské noviny* a *Svobodné slovo*, o sedm let později zase *Lidová demokracie* a *Mladá fronta*. Mezi publikacemi všech těchto tří autorů nicméně zdaleka nenalzáme tolik opakovaných přetisků jiných konkrétních básní a lze tedy konstatovat, že v jejich případě se zájem stranické kulturní politiky zaměřil především na jednotlivé konkrétní texty, které bylo možné vhodným způsobem využít pro potřeby stranické propagandy, a nikoli na komplexní vyzdvižení dané osoby. Tuto silnou vlnu ideologické či ideologizované poezie narušuje snad jen jediný případ – báseň Františka Halase *Podzim ze sbírky Dokořán*. Ta byla po Halasově vyobcování z oficiální linie výkladu české literatury poprvé po Halasově smrti znovu otištěna „až“ roku 1954, ale do konce padesátých let byla v souvislosti s postupnou rehabilitací Halasova odkazu otištěna celkem sedmkrát.

Do popředí zájmu se dostalo i několik autorů mladších generací. Z aureoly svého děda i svého zapálení pro komunistickou ideu těžil Stanislav Neumann, který se na přelomu 40. a 50. let stal autorem jednoznačně nejpublikovanějších

básní mezi představiteli mladších generací. Jeho *Píseň o lásce a nenávisti* byla přetištěna celkem 15 ×, a to přitom pouze v rozmezí tří let 1950–1952. V obdobně krátkém období let 1949–1953 byla hojně publikována i Neumannova *Píseň o Stalinu* – dočkala se celkem 11 přetisků. S vysokou frekvencí byly publikovány i další autorovy básně. Z 39 otištěných básní se opakované publikace dočkala plná třetina, tj. třináct z nich. Neumannovi mohl v tomto ohledu mezi mladšími autory konkurovat snad jen Ivan Skála, z jehož 150 básní opakovaný otisk registrujeme u 37 z nich (nejvyšší Skála dosáhl na 4 otisky), popř. Milan Kundera, z jehož 46 básní se nového přetisku dočkalo patnáct. U ostatních představitelů mladších generací se s takto výrazným úspěchem nesetkáváme. Pouze Kainarova *Stalinova řeka* a Kunderův *Poslední máj* dosáhly šesti otisků. Celkem pěti otisků se pak dočkaly básně Jana Pilaře *Únor* a Antonínu Zápotockému, Kainarovy *Český sen* a *Květ míru*, verše Miroslava Florianiana *Česká zima* a *Při hudbě* a jednou básní na tuto metu dosáhli Miloš Vacík a Marie Dušková. Jinak dle dostupných údajů nebyla žádná z básní některého autora mladší generace otištěna vícekrát než čtyřikrát. Pro srovnání: Pavel Kohout publikoval v tomto období celkem 99 básní, opakovaný přetisk lze zaznamenat „jen“ u 12 z nich, z nichž pouze *Malá balada o dvou nevěrných* zaznamenala tři přetisky. Podobně Jan Skácel ze 105 svých básní na opakovaný otisk dosáhl jen u sedmi z nich a pouze báseň *Dům* z druhé poloviny 50. let se dočkala tří otisků.

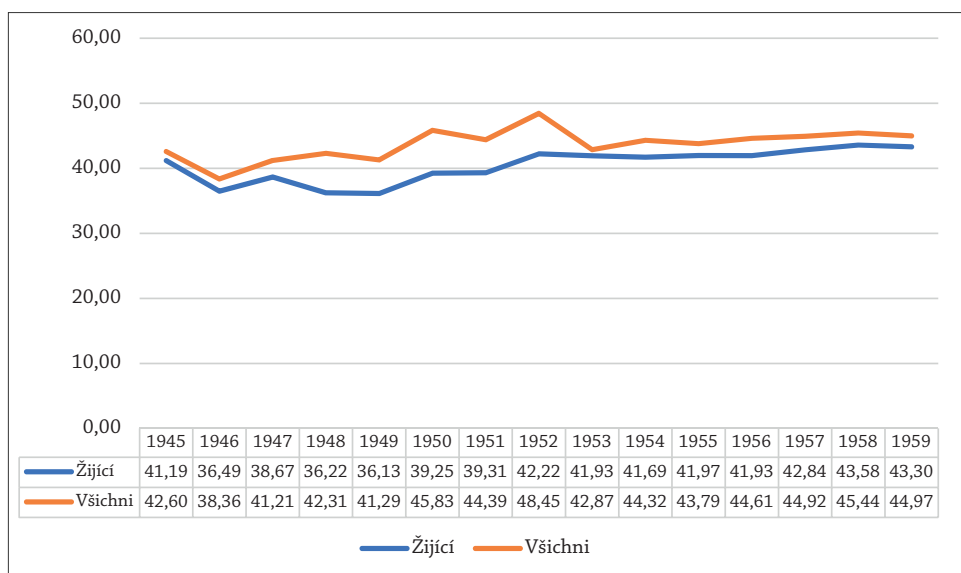
Opakované otiskování identických textů se tak stává významným charakteristickým rysem publikační situace české poezie po roce 1948, kterým se toto období významně odlišuje od let předcházejících. Hlavní příčiny tohoto stavu jsou pravděpodobně následující: (a) snaha nastupujícího režimu publikovat jen ideologicky náležité texty spojená s vytvářením nového kánonu české (oslovenské) socialistické literatury a (b) relativně omezený okruh tvůrců, kteří by byli z ideologického hlediska nezávadní, a s tím související nedostatek vhodných textů k publikaci. Tyto tendence lze doložit i kvantitativně (srov. obr. 5): oproti období let 1945–1948 stoupl v letech následujících podíl opakování otisku jednotlivých básní i procento opakovaně otištěných básní v průměru na dvojnásobek. Obzvláště zřetelná byla tato tendence v letech 1949–1952, kdy byl počet opakovaně otiskovaných básní oproti předchozímu období dokonce trojnásobný, přičemž sem spadá většina výše zmiňovaných repetitivních otisků – Nezvalův *Zpěv míru* či ukázky z něj vyšly v tomto období celkem 16 ×. Ve zbývajících časových úsecích přitom nejvyšší počet opakovaných otisků nepřesáhl pět.

Období	Otisků básní	Jedinečných básní	Podíl opakování	Maximum opakování	Počet opakovaně otištěných	% opakovaně otištěných
1945–1948	5954	5659	1,05	4	268	4,74
1949–1952	3446	3000	1,15	16	281	9,37
1953–1956	4956	4408	1,12	5	450	10,21
1957–1959	5372	4892	1,10	5	398	8,14

Obr. 5 Opakované otisky básní v letech 1945–1959

Proměnu publikačního okruhu autorů české poezie na přelomu čtyřicátých a padesátých let si ukažme ještě na jednom parametru, a to průměrném věku publikujících autorů (srov. obr. 6). Analyzujeme-li průměrný věk autorů vztažený na každou jednotlivou otištěnou báseň, můžeme v druhé polovině 40. let u českých básníků registrovat významné „omlazení“, když průměrný věk autorů klesá hluboko pod čtyřicítku, pod níž se drží až do roku 1951. Poté se tento údaj v zásadě vrací k výchozí hodnotě roku 1945 a po zbytek padesátých let se víceméně stabilizuje na hodnotě mírně nad čtyřiceti lety věku. Vypovídající je ale též srovnání průměrného věku žijících autorů a autorů všech otištěných básní, které se nám právě v inkriminovaném období let 1948–1952 od sebe zřetelně vzdalují. Zatímco těsně po druhé světové válce i po roce 1953 se tato odchylka díky nižšímu podílu přetisků veršů starších či dokonce již nežijících autorů standardně pohybovala okolo dvou let, v letech 1948–1952 se pohybovala v intervalu 5–6 let, což nepochybně vypovídá o tendenci publikovat díla starších, „proověřených“ klasiků a s již zmiňovanou snahou o definici kánonu české socialistické literatury. V datech registrujeme nejvyšší průměrný věk zesnulého autora v roce 1952 – šlo o 107,65 roku. V tomto případě do dat významně promlouvají výročí sta let od úmrtí Jana Kollára a F. L. Čelakovského.⁴

4) Obecně je třeba literární výročí označit za důležitý faktor, který může ovlivnit situaci toho kterého roku. Pro literární publicistiku zejména 50. let bylo připomínání výročí spojených s tím kterým autorem velmi charakteristickým jevem – připomínána byla přitom nejen výročí „velká“, tj. 50, 75, 100 let od narození/úmrtí daného literáta, ale i výročí „menší“, tj. desetiletá jubilea či dokonce půlkulatá jubilea (15, 35, 65, 85 atp.).

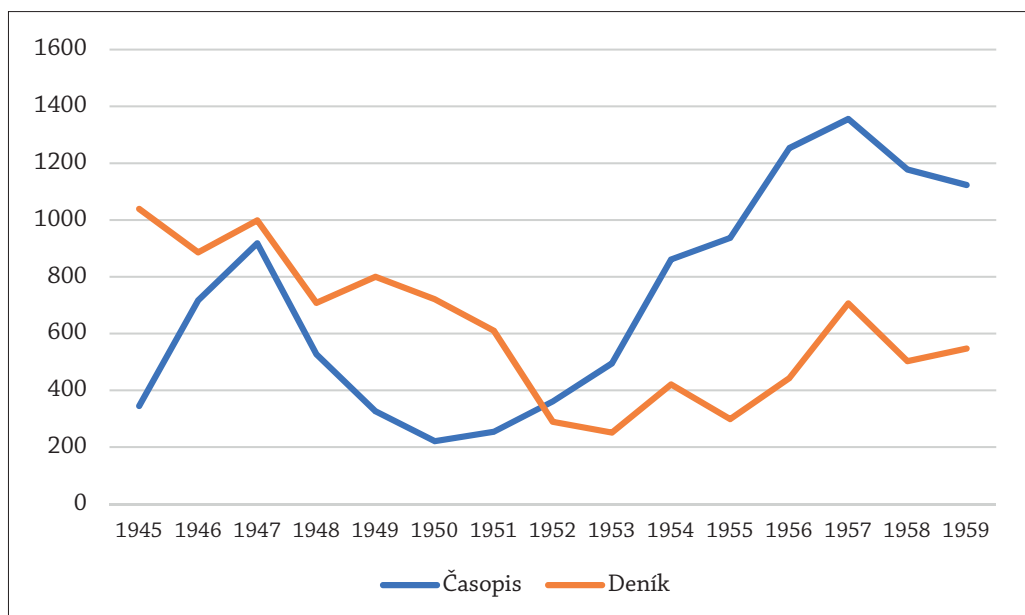
Obr. 6 Průměrný věk autorů otištěné české poezie vztažený k otištěné básni

Bibliografická data nám ale mohou posloužit též jako zajímavý podklad pro tematickou analýzu otištěných básní. Vypovídající v tomto ohledu může být už jen rozbor názvů jednotlivých otištěných veršů. Nejfrekventovanější v tomto ohledu zůstávají básně s obecným literárním tématem (Jarní – 44 ×, Podzim – 39 ×, Láska – 38 × atp.) či s názvy odvozenými od konkrétní literární formy (Píseň – 38 ×, Verše – 25 × atp.). Jistou příznakovost již možná můžeme vnímat u básní s názvy jako Pozdrav (36 ×), Návrat (26 ×) či Žně (25 ×). Mezi tato obecná básnická témata však pronikají též básně se zřetelně ideologickými názvy či názvy odkazujícími ke konkrétním osobnostem a reáliím komunistického režimu. Tady asi úplně nepřekvapí vysoká frekvence otisků básní s názvy První máj (14 různých básní s celkem 23 otisky), Únor (15 různých básní s 22 otisky), Lenin (14/20) či Mír (16/20). Nejopěvovanějšími sídly byly dle této statistiky Ostrava (zejména díky šesti přetiskům Bezručovy básně) a Lidice, v obou případech s 11 otisky. Nejreflektovanější osobou se v tomto ohledu nepřekvapivě stal J. V. Stalin. Jeho jméno bylo součástí názvů celkem 127 otištěných básní. V. I. Lenin dosáhl na 80 a nejopěvovanějšími domácími postavami byli svorně K. Gottwald a J. Fučík, shodně se objevující v názvech 46 básní. Dobově zřejmě nejsledovanější konflikt – korejská válka – byl reflektován v názvu celkem 55 básní.⁵

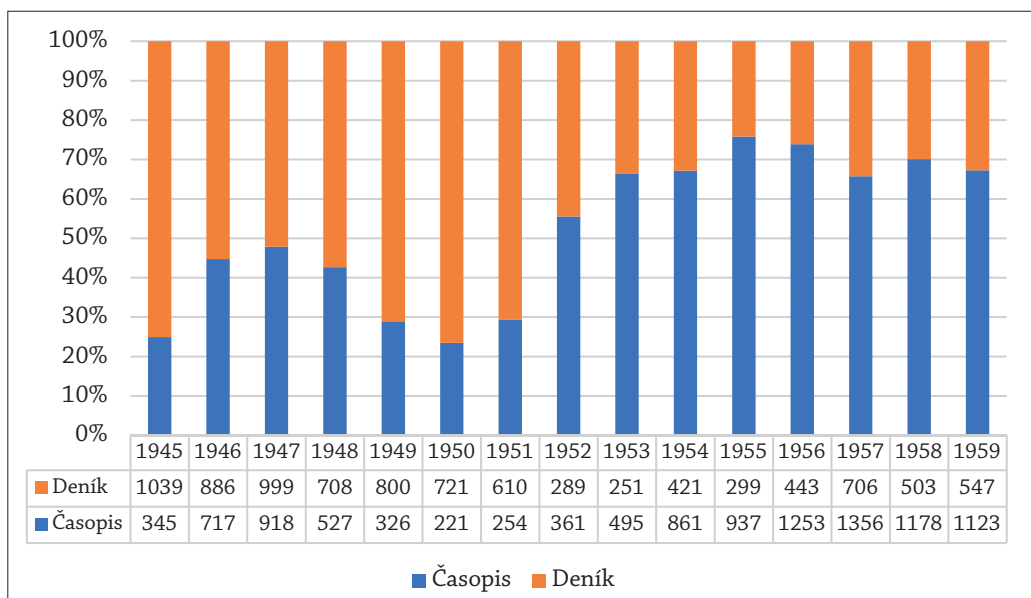
5) Velmi zajímavá by byla v tomto ohledu tematická analýza plných textů dobové básnické produkce, ta však není na základě bibliografických metadat možná.

Vedle analýzy pronikání ideologických a cenzurních faktorů do publikačního rámce české poezie v době druhé poloviny čtyřicátých a v průběhu padesátých let přináší toto období s sebou ještě jednu zásadní vývojovou proměnu, která s dobovou kulturněpolitickou situací na první pohled nesouvisí až tak bezprostředně. Ve sledovaném období totiž dochází k zásadní transformaci systému fungování periodického tisku, zejména pak k zániku publikačního schématu spojeného se závěrem „dlouhého“ devatenáctého století a zejména pak tradicí prvorepublikové žurnalistiky. Zatímco v období první poloviny dvacátého století, popř. starším, byla původní beletrie – a poezie především – integrální součástí denního tisku, který měl pro šíření nejnovější literatury obdobný význam jako literární periodika, a co se týče kvantitativních parametrů, znamenal denní tisk i díky prestiži provozování pravidelných literárních příloh pro literáty zřejmě nejčastější publikační platformu. Po roce 1950 tuto svou pozici ztrácí.

Tuto vývojovou změnu lze doložit na obr. 7. Z něj je zřetelně patrné, že rok 1951 je chronologicky posledním, kdy bylo více básní otištěno v denním tisku než v literárních časopisech. Zatímco počet básní otištěných v časopisech se následně mezi lety 1950 a 1957 zvedne z 221 na 1356 otisků, tedy více než 6 ×, počet básní otištěných v novinách prakticky až do roku 1953 kontinuálně klesá a v druhé polovině padesátých let se ani zdaleka nepřiblíží rekordnímu roku 1945, kdy v novinách vyšlo celkem 1 039 básní. S výjimkou roku 1957 (706 básní) se toto číslo již nedostane nad 550. Ještě zřetelněji tento trend vynikne při srovnání relativních hodnot (srov. obr. 8). Zatímco v roce 1945 jsou zhruba ¼ básní publikovány v denním tisku a přes zřetelný pokles tohoto podílu až k cca 55 % v letech 1946–1948 se k této hodnotě ještě pro léta 1949–1951 vrátí, už v roce 1952 se kyvadlo s definitivní platností vychyluje na stranu časopisů, které roku 1955 dosahují dokonce na 75% podíl. Během pouhých pěti let se tak situace zcela obrací a jednoznačně dominující platformou pro otiskování poezie se stávají literární časopisy.

Obr. 7 Česká poezie otištěná v časopisech a denících v letech 1945–1959 absolutně

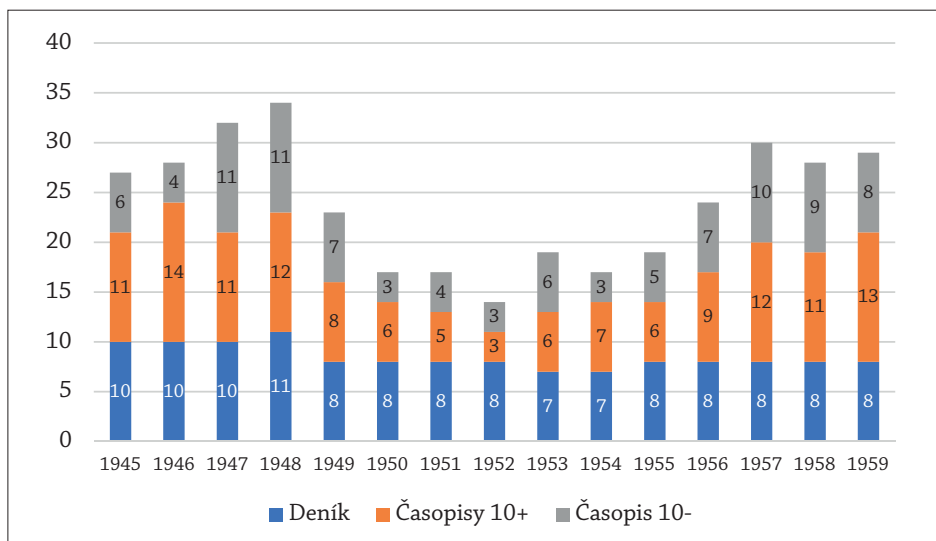

Obr. 8 Česká poezie otištěná v časopisech a denících v letech 1945–1959 relativně

Co se tedy mezi lety 1950 a 1955 stalo? Zřejmě klíčovou roli tu sehrálo ustanovování státem řízené reglementace vydávání denního tisku a periodik. Na obr. 9 vidíme srovnání počtu tří kategorií tiskovin v průběhu sledovaného období dle jednotlivých let, a to konkrétně: (a) deníků, (b) periodik, v nichž byla poezie tištěna příležitostně, tj. v nichž bylo publikováno za daný kalendářní rok do 10 básní, a (c) literárních periodik, za něž chápeme ta, která otiskla alespoň 10 básní ročně. Restrukturalizace systému vydávání deníků a časopisů však probíhala poněkud odlišně, a to zejména pokud jde o časové zařazení. Základy poválečného systému vydávání denního tisku byly položeny již v roce 1945 a tento systém fungoval s relativně nevelkými změnami až do devadesátých let 20. stol. Většina deníků začala v květnu 1945 vycházet na zelené louce prvním ročníkem a na své předchůdce navazovala jen velmi volně. Likvidace nezávislé/opoziční žurnalistiky jako nástroje propagace idejí politických protichůdců byla pochopitelně jednou z prvních snah nově se etablujícího režimu již krátce po únoru 1948. Část redakcí proto prošla významnými personálními čistkami, tradiční deníky *Právo lidu* a *Národní osvobození* zanikají bez náhrady úplně a *Svobodné noviny* se vrací k názvu *Lidové noviny*, které se roku 1952 mění na týdeník *Literární noviny* a přestávají jako deník existovat. Transformace systému vydávání denního tisku je tak až na poslední zmiňovaný případ v zásadě ukončena již roku 1948 a s výjimkou založení *Večerní Prahy* v roce 1955 se okruh vydávaných celostátních či „nadregionálních“ deníků nemění až do roku 1990.

Proces transformace systému nejen literárních časopisů, ale i periodik obecně trval o několik let déle a oproti restrukturalizaci novinového trhu tak byl o pár roků posunutý. V první fázi, kterou můžeme vymezit zhruba lety 1948–1952, docházelo primárně k redukci množství otiskovaných periodik. Vedle časopisů spjatých s opozičními proudy však byly postupně zastavovány i tituly další, a to jak periodika ideologicky nevyhraněná, tak z různých důvodů i tituly režimu nakloněné. K zásadní rekonstituci celého systému periodik pak dochází od roku 1953, kdy mj. začíná nově vycházet řada odborných periodik a vzniká i každý měsíc vydávaný *Bibliografický katalog ČSR*. Tyto procesy můžeme doložit na obr. 9, kde můžeme pozorovat zřetelný úbytek množství literárních periodik po únoru 1948. V roce 1952 básnickou tvorbu systematicky tisknou pouhé tři časopisy – *Nový život*, *Literární noviny* a *Směna*. Vedle nich pak záznamy básní v České literární bibliografii najdeme okrajově už jen ve *Tvorbě* (paradoxně v úvodu roku 1952 pozastavené), *Národním divadle* a v regionálním periodiku *Život Plzeňska*. Teprve od roku 1953 se množství periodik publikujících literaturu začíná pozvolna rozrůstat a postupně vznikají i literární časopisy nové (pro druhou

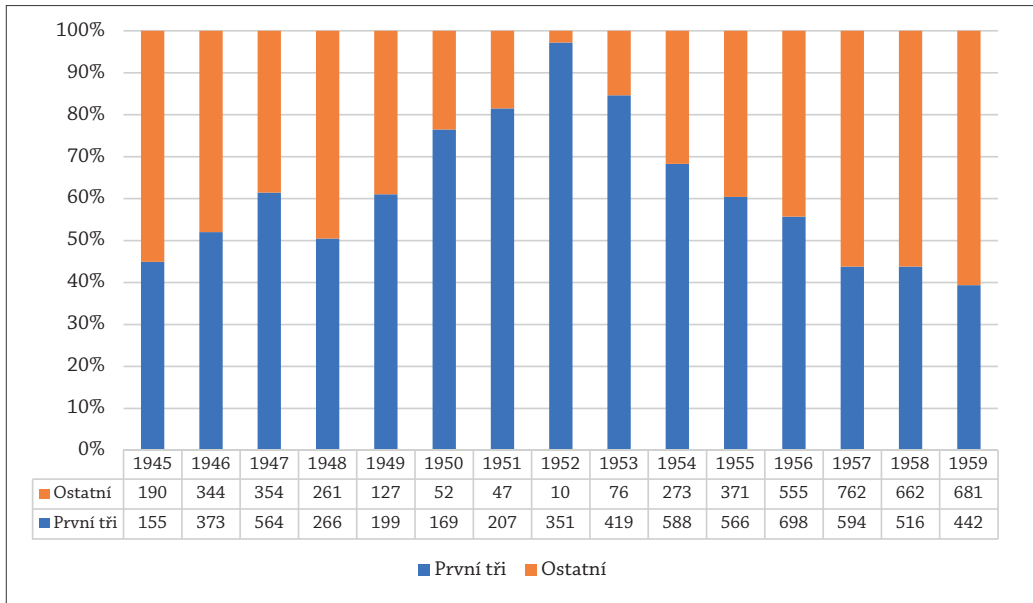
polovinu 50. let zmiňme zejména *Květen*, *Plamen* a *Host do domu*). V druhé polovině padesátých let tak poezii stabilně publikuje více než desítka časopisů a další necelá desítka ji tiskne alespoň příležitostně. Již od roku 1953 přitom platí, že ani jeden z existujících literárních časopisů nevycházel před rokem 1948: i časopisecká kulturní mapa tak byla během pouhých pěti let kompletně přepsána.⁶

Obr. 9 Počet časopisů a deníků publikujících poezii

Tento proces postupného zastavování původních periodik, založených bezprostředně po roce 1945 či ještě dříve, můžeme doložit prostřednictvím obr. 10. Ten ukazuje, jak velký podíl v celku poezie otiskované v časopisech zaujímal tři periodika, v nichž v daném roce vyšlo básní nejvíce. Zatímco v období do roku 1949 (včetně) tento údaj nepřesáhne 62 %, roku 1950 už získala tři hlavní periodika zhruba tříčtvrtinový podíl, který roku 1952 vystoupá až na zmiňovaných 97%. Teprve v druhé polovině padesátých let s opětovným rozvojem literární žurnalistiky dochází k výraznějšímu poklesu a podíl dominantních periodik znovu klesá pod padesátiprocentní hranici.

6) Roku 1952 zaniká *Směna* (*1948) a dočasně i *Tvorba*, navazující na stejnojmenný meziválečný titul. Téhož roku začínají vycházet *Literární noviny*, které vznikly transformací původního deníku *Svobodné/Lidové noviny* a nijak ne navazovaly na stejnojmenný titul vydávaný v letech 1927–1951.

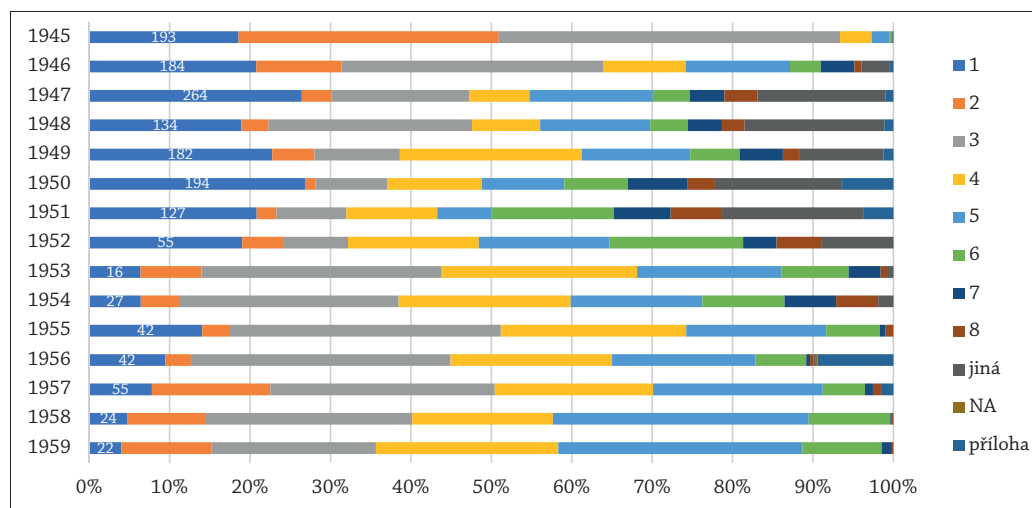

Obr. 10 Podíl básní otištěný ve třech nejfrekventovanějších časopiseckých titulech na celku

Na závěr se zaměříme ještě na situaci poezie v novinách tohoto období. Již v předchozím textu jsme si ukázali, že právě období závěru let čtyřicátých a padesátá léta jsou časem, kdy poezie ze stránek denního tisku mizí. Tento trend je patrný nejen ze srovnání situace s dobovými periodiky, ale i na analýze konkrétní stránky, na níž se poezie v novinách nachází. V úvodu sledovaného období ještě z části setrvává model známý z deníků závěru 19. a první poloviny 20. století, kdy tradiční součástí novin bývala báseň otiskovaná na titulní straně. Na tomto místě je ve sledovaném období až do roku 1952 stále ještě otištěno cca 20 % básní. Od roku 1953 ale tento podíl razantně klesá a pohybuje se už jen v rádech jednotek procent. Poezie se přitom stále zřetelněji posouvá na „zadnější“ stránky periodik, obvykle do samostatných kulturních rubrik. Tento proces postupného odsouvání poezie na zadní stránky je dobře patrný z obr. 11.

Důvodů pro tuto situaci můžeme nalézt několik. Z „vnitroliterárních“ můžeme usuzovat zejména na nedostatek vhodného materiálu, který by umožňoval pravidelně zaplňovat místa na první stránce. Samozřejmě zde svou roli mohla sehrát i cenzura a obavy z ní, popř. autocenzura samotných autorů. Nedomnívám se však, že by pokles objemu dostupné produkce měl být důvodem klíčovým: sám o sobě totiž nevysvětlí oba prudké zlomy v počtu otištěných básní

v letech 1947 a 1952. Výraznější roli tu nesporně sehrála centrálně prosazovaná koncepce podoby denního tisku: nově nastupující režim tíhnul ke koncentraci rozhodování o otištěných verších do omezeného počtu literárních a kulturních časopisů, které bylo z tohoto hlediska možné snáze „ohlídat“, a denní tisk se stává pro mladé literáty až sekundární publikační platformou. Důležitý impuls pro tento vývoj však můžeme hledat i v mimoliterární rovině. Určitý význam tu samozřejmě mohl mít poválečný nedostatek papíru (jednotlivá vydání deníků v daném období nezřídka čítají pouhé 4 stránky), který ale sám o sobě nevysvětluje prudký zlom v roce 1948. Podstatnější vliv tu podle mého názoru zřejmě měl i vývoj média samotného: v období 40. a 50. let totiž proniká na stránky novin stále zřetelněji fotografie jako nový typ doprovodného materiálu. Její atraktivita pro koncového čtenáře byla pochopitelně velmi vysoká, a proto možná nejdůležitější impuls pro odsun poezie z prvních stránek můžeme vidět právě v této okolnosti. Text je postupně nahrazován vizuálně atraktivnější fotografií a na drobné básně už nezůstává na prvních stránkách novin místo. Poezie tak možná prohrává svůj souboj o prestižní místo na první stránce toho kterého deníku primárně nikoli v boji s cenzurou, ale jako důsledek průniku fotografie jako vizuálního doprovodu klíčových zpráv v denním tisku.

Obr. 11 Umístění poezie v denících dle strany

Závěr

Období let 1945–1959 představuje v mnoha ohledech ve vývoji české literatury velmi dynamický časový úsek, v němž dochází k několika základním zvratům: obnově svobodné literární diskuse po roce 1945 a komplexnímu přebudování předchozího protektorátního systému fungování literatury, následovaných novou radikální césurou tohoto vývoje, vyvolanou nástupem komunistické totality po roce 1948. Ta nejprve zásadně zredukovala možnosti volného šíření literatury tak, aby bylo možné i tuto oblast dostat pod plnohodnotný ideologický dozor. Od roku 1953 pak se stabilizací režimu nastupuje nová fáze, charakterizovatelná úplným přebudováním systému periodického tisku a jeho fundamentální rekonstrukcí, a postupně dochází i k rozšíření prostoru pro literární diskusi v nově zakládaných literárních a kulturních periodikách. V druhé polovině padesátých let pak můžeme sledovat jistou stabilizaci nově vytvořeného systému, který co do kvantitativních parametrů vykazuje relativně stálé hodnoty.

Významnou proměnou procházejí způsoby publikování původní poezie. Po rychlé obnově literárního života v těsně poválečných letech dochází v roce 1948 k zásadnímu předělu: publikování poezie se postupně omezuje na několik málo specializovaných literárních časopisů a zřetelně se proměňuje i její funkce: vedle primární funkce estetické na významu nabývá i funkce ideologická a vzdělávací. Básně mají sloužit k formování ideologického povědomí publika a umožňována je pouze publikace textů, které jsou v souladu s oficiální kulturní politikou. Zároveň dochází ke konstituování kánonu moderní socialistické literatury. Tyto tendence se projevují na straně jedné zvýšenou frekvencí otiskování básní již zemřelých či alespoň neaktivních autorů, na straně druhé opakovaným otiskováním totožných básní v různých periodikách, přičemž výjimkou není ani pět a více otisků téhož textu, u nejfrekventovanějších případů jde dokonce o číslo dvojciferné. Poezie se souběžně vytrácí ze stránek denního tisku: jednak se z úvodních stránek posouvá stále více dozadu do specializovaných kulturních rubrik, zároveň mizejí i pravidelné literární přílohy. Od roku 1952 se pak rozhodující platformou pro publikování poezie stávají literární časopisy.

Na základě kvantitativních analýz existujících bibliografických dat bylo možné tyto trendy konkretizovat též pomocí číselných hodnot. Ty většinou potvrdily obvyklé narativy o vývoji české poezie v daném období, umožnily však nabídnout detailnější a konkrétními údaji podložená data, která přesněji vypovídají o intenzitě jednotlivých tendencí a trendů a umožňují jejich konkrétnější časové zařazení.

Studie vznikla jako výstup projektu Česká literární bibliografie (LM2023043), podpořeného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky v rámci jeho aktivit na podporu výzkumných infrastruktur.

PRAMENY

Současná bibliografie (od roku 1945). *Česká literární bibliografie* [online databáze]. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., [citováno 2023-04-15]. Dostupné z: <https://clb.ucl.cas.cz/>.

LITERATURA

LAHTI, Leo – MARJANEN, Jani – ROIVAINEN, Hege – TOLONEN, Mikko

2019 „Bibliographic Data Science and the History of the Book (c. 1500–1800)“, *Cataloging & Classification Quarterly* 2019, Vol. 57, No.1, p. 5–23. DOI: 10.1080/01639374.2018.1543747

MALÍNEK, Vojtěch

2022 „Možnosti využití bibliografických datasetů jako zdrojů pro kvantitativní výzkum v humanitních vědách: případ České literární bibliografie“, in HLADÍK, Radim a kol.: *Digitální obrat v českých humanitních a sociálních vědách* (Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum), s. 19–44

MALÍNEK, Vojtěch – HARTMANOVÁ, Pavla

2021 „Bibliografické databáze jako pramen pro datovou analýzu: potenciál a limity České literární bibliografie pro kvantitativní výzkum“, *Střed*, 2021, roč. 13, č. 1, červenec, s. 50–81

UMERLE, Tomasz a kol.

2022 *An Analysis of the Current Bibliographical Data Landscape in the Humanities. A Case for the Joint Bibliodata Agendas of Public Stakeholders*. Zenodo. DOI: 10.5281/zenodo.6559857

VIMR, Ondřej – ROSIŇSKI, Cezary

2022 „Česká literatura ve světě: možnosti mapování ve velkém rozsahu (1820–2020)“. *Česká literatura* 2022, roč. 70, č. 6, únor 2023, s. 711–734. DOI: 10.51305/d.2022.06.03

Mgr. Vojtěch Malínek, Ph.D., malínek@ucl.cas.cz, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., Česká republika / Institute of Czech Literature, Czech Academy of Sciences, Czech Republic

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.